

— Хабырганнанъ хайыза пир,
Тузыннанъ турыза пир.
Ол туста хара пуға чит килген.
Күрледей айлан парған:
— Олер полза, өлерге, тидір,
Чадар полза, чадарға!
Хара пуғаньнъ мүүзине сегірібіскен.
Ікі мүүстінъ аразында одыра түскен.
Хара пуға пазын пулғабысхан,
Күрелдей көксиненъ үзе чачырап сых парған.
Хан Кичегей көре пас килидір.
Хан Кичегейні сүзібізерге ойлап килгенде,
Хан Кичегей сегір салыбысхан.
Ікі мүүстінъ ортызында одыра түскен.
Хара пуға, ікі мүүстенъ
Чирні оя сазып, пазын кодіріп пулғабысхан.
Хара пуғаньнъ мүүзінде
Хан Кичегейнінъ табызы
Пір истіліп, пір истілбинъ чит парыбысхан.
Хара пуға пулғи-пулғи, чайхи-чайхи,
Ніткезі көзіп-талып
Пазын чир сазып турыбысхан.
Хан поэрах ат көр турза,
Хан Кичегейнінъ чарых тас мархалыг
Ах хуус хуяғы үзіл парған,
Халын иді тооза үзіліп,
Хатыг сөөгі чат халған.
Хара пуғаньнъ мүүзінде
Инеліп, чобалып, одырадыр.
Хан поэрах аттынъ, аны көріп,
Харах чазы ағып турадыр,
Хара пуға, пазын кодіріп, пулғабысхан.
Пулғаан-пулғаан, Хара пуғаньнъ
Ніткезі көзіп-талып,
Ікінчизін тынанып турыбысхан,
Пазын чир сазып.
Хан Кичегейнінъ хызыл иді тоозыл парған,
Хыйғанах сөөгі чат халған.
Өкпе, чүрегі тобыра көрініп,
Инел, чобал турадыр:
— Хара пуғаньнъ мүүзінде
Піди инеліп, өлерде,
Төрирде дее, хай ла төридім.

Хара пуғаньнъ мүүзінде
Піди чобалып, чазып өлерде,
Поларда, полбаан ползамдах!
Ала харах оды чайыл парыбысхан,
Ікі харах оды түгеніп парыбысхан,
Инеліп, чобалып, одырадыр:
— Састанъ төреен, Хан поэраам, мындазынъ ма?
Сағыстанъ төреен Хан Кичегей
Хара пуғаньнъ мүүзінде өлерге одыр
Чалбай турған чирнінъ үстүнде
Ойлап көрзенъ, Хан поэрах ат.
Хабырғаннанъ киліп,
Хайар ние табарзынъ ма?
Тузымнанъ минінъ киліп,
Турызар ние табарзынъ ма?
Чирнінъ үстүн, Хан поэраам,
Нинче дее айландыра ойлапчатсанъ,
Хан Кичегейге киліп,
Хабырғаданъ хайар ние чоғыл.
Чирнінъ үстүн
Нинче дее ибірзенъ,
Хан поэраам,
Хан Кичегейнінъ тузынанъ турыс килер
Туған, чағын чоғыл.
Айлыг, күнниг чирге сығара ойлап парзанъ.
Адам Ах Хан чирине парарзынъ.
Адам Ах Хан чирінде
Хайар, көрер ние полар ба?
Адам Ах Хан чирине читсенъ,
Сизине чөрерзинъ, Хан поэраам.
Адам Ах Хан чирінде
Көрер, хайар ние чох полза,
Пар ба, чоғыл ба
Чарых сынны тілеп, ойлирзынъ.
Чарых сынны тапсанъ,
Чарых Пурух Хан ічемненъ сурып, кістирзинъ.
Чарых Пурух Хан ічем
Хара пуғаньнъ мүүзінде
Мині өлерге сөлесен полар ба, чоохтап пирзін.
Хара пуғаньнъ мүүзінде
Өлерге одырбын, Хан поэраам,
Чадаға одырбын.
Хара пуға мүүзінде өлібіссем,

Иди тудызып, иди чаалазып чӧргенде,
Хара сыннынъ ӱстӱне
Ханаттыг Хара кӱренъ ат сыгара ойлаан,
Кӱрелдей агар чаага кӱрчедедир.
Хан Кичегей анда сагынып,
Анда изептеп, пӧгинген:
«Ханныг чаада ӱс чыл чаалас салган».
Хара сыннынъ ӱстӱнде
Ах тубан, кӧк тубан оралчададыр.
Олар иди тудус чӧргенде,
Хара сыннынъ ӱстӱне
Чаалын чалбырап, хыбын тоолап.
Хара аба улииндаг,
Хырых пистиг хара чугун
Сыгара атыл килген.
Агар чаага атылыбысхан.
Ол атылып парган чирде,
Он ики хурчи агар чааны
Хыра саап парган.
Ус хати атылган,
Он ики хурчи агар чааны
Тооза хыра сапхан.
Хан Кичегей Кӱрелдейденъ анда турыбысханнар.
Хара чугун чалын оралыпчададыр.
Иди турыпчатханнарында,
Хара талай суғнынъ хазында
Ипчи кизи ылгап,
Ипчи кизи оорлап, чобалча.
Хан Кичегей кӧр турза,
Хара талайнынъ хазында
Узе тутпа пиллиг,
Узилгече сырайлыг
Ипчи кизи оорлап-сыхтап тур:
— Хабыргаданъ хаярбын тиченъзинъ,
Хайди хайбадынъ?
Пуды тустанъ турызарбын тиченъзинъ,
Нога турыспадынъ?
Иди оорлап-сыхтап турганда,
Хара талай кӧдирлибискен,
Салгылып, чарданъ асчададыр.
Иди пол турганда,
Хара талайданъ хара пуға сыгып килген.
Хара пуғанынъ мӱӱзи —

Хынас мӱӱстиг, чыда мӱӱстиг.
Хара сынны кӧре, мустап сарнап килир,
Хатыг чирденъ суғ сыгара пас килир,
Хатыг тастанъ от сыгара пас килир.
Кӱрелдей чоохтап тур:
— Аданъмынанъ, Хан Кичегей,
Хара пуғанынъ мӱӱзине кӱрп олгенче,
Хазып, тизибизерге чӧрбин.
Хан Кичегей алдан турадыр:
— Хабырғаннанъ хайыза пир,
Тузыннанъ турыза пир.
Тиги чатхан пистинъ хара чугун
Хара пуғаны ӧдирбизер.
Хара пуға Хара сыннынъ
Орты олиинъ сых килген.
Чадыпчатхан хырых пистиг
Хара чугун сах аннанъ атылыбысхан,
От чалын чили орал парир.
Хара пуғанынъ чалбах хамахха теген,
Час чарылып, ӱлгер ӱзил халган.
Хырых пистиг хара чугун
Хырых пасха тоолап сых парган.
Хара пуға хара чирге
Тӧдир одыра тӱскен.
Ананъ турып, хара пуға,
Мӱӱсненъ хара чирге кире сазып,
Хара чирнинъ тобырағын
Пазынанъ пулгап,
Пазын кӧдирп пулгабысхан.
Хан тигирнинъ паарында
Хара чирнинъ хара тобырағы
Хара тубан чили кӧс турадыр.
Хара чирни чара тырбап,
Харағын хызарта кӧрп
Хан Кичегейни, мустап, пас килир.
Кӱрелдей чоохтап тур:
— Аданъмынанъ, Хан Кичегей,
Олері сидик нима.
Ичем Хыян Арыг даа харгап ӧдиргенде,
Тынъ сидик полган.
Хара пуғанынъ мӱӱзінде ӧлерге
Ананъох сидик полар, хазарга одырбын.
Хан Кичегей алдан турадыр:

Арыг мининъ сѳогимни
Пір дее чирде таппин чадарзынъ.
Табырах чѳр кил, Хан поэзрах ат.
Ус кунненъ мында чит.
Хан поэзрах ат, пура тастап, анда ойлаан.
Атхан ухтанъ табырах ойлаан,
Учуххан хустанъ табырах ойлаан;
Улуғ чил чили ылап парыпчададыр,
Улуғ суғ чили соолап парыпчададыр.
Хан поэзрах аттынъ ойлаанына
Ікі хулағы күүлөп одырадыр.
Ах Хан чирине читіре ойлаан.
Алтай сыннынъ үстуне тура түзіп, көрібіскен.
Ах Ханнынъ ибининъ алнында
Ах пора аттанъ Көк пора ат
Пар тиминенъ, пар сүминенъ турчадыр.
Хан поэзрах ат, чібек тини тари пазып,
Изер ойын өгін алып,
Аал-хағыртха иніп түскен.
Алтын чечпе хыринда тура түскенде,
Ізік азылыбыохан,
Ікі алып сыгып килген.
Хан поэзрах ат көр турза,
Ах Ханнынъ ікі оолғы чадыр,
Чоохтас килірлер:
— Хан Кичегей абабыстынъ
Хан поэзрах ады чит килді.
Хабырғазынанъ хайызанъ,
Тузынанъ турызанъ.
Хан поэзрах ат алтыртанъ көр турза,
Пірсі идек алтына
Ай чалбағы молат көли тут килір,
Пірсі идек алтында
Сарыг мүүс чааахха ухты
Кіріске тастап салған килір.
Хан поэзрах ат көрзе дее, көрбеечік.
Пілзе дее, пілбеечік турыбысхан.
Хан поэзрах атты айландырып,
Ибіре пас килділер.
Алып кізі Хан поэзрах атты
Ай чалбағы молатнанъ сапхан.
Хан поэзрах ат пура салыбысхан,
Ай чалбағы молатты

Хара чирге кире сапхан.
Ананъ көрібісселер, Хан поэзрах ат
Алтай сыннынъ үстунде тура түскен.
Пірсі ухнанъ атхан,
Хан поэзрах ат үкүс салыбысхан,
Алып кізінинъ уғы хуруғ соонда
Ылап-соолап халған.
Хан поэзрах ат ачырғанып,
Маңбаттап ойлаан.
Чирнинъ үстүн айландыра даа ойлаза, —
Сагынып одырадыр Хан поэзрах,
Хабасчанъ харындас, тунъмазы чоғыл Хан
Кичегейнинъ.
Че Чарых сынны ла табарға сагынып ойлаан.
Хан поэзрах ат
Ай Чарых Хан чирін иртіре ойлаан,
Ай чарых Ханнынъ хызы Чарых Тана
Хыс синине чит парған,
Хан поэзрах атты көріп,
Харах чазы хан пол халған,
Сыннынъ пѳзігі чирлерге килзе,
Хан поэзрах ат сымды хус чили
Сылап иртіп одырадыр.
Тағнынъ пѳзігі чирге килзе,
Хан поэзрах ат хартыға хус чили
Хоолап иртіп одырадыр.
Пар ба, чоғыл ба чир пѳзігі
Чарых сынға анда читіре ойлаан.
Чарых сыннынъ үстуне
Сығара ойлап тура түскен.
Чарых сыннынъ үстунде
Ир соом көк тас,
Ат соом ах тас анда турчададыр.
Ат соом ах тастынъ хыринда
Турыбысхан Хан поэзрах ат.
Ат соом ах тастынъ хыринда
Хан поэзрах ат хулун улииндағ ла полған.
Хан поэзрах ат, ананъ айлан киліп,
Чирні көріп пырғырып,
Тигір көріп кістеп, сарнап турадыр.
Анынъ кістеең үні ай алтында алтын пырғы,
Күн алтында күмүс пырғы тартыбысхандағ.
Анынъ үні чіткенде,

Ыраххы чирде эн табызы истілген:
— Ээт, састанъ төреен, Хан позырах ат,
Сағыстанъ төреен Хан Кичегей
Чадып-өліп халды ба?
Хайдаг кирек, хайдаг манъзыт килдинъ?
Хан позырах ат, ікінчизін кістеп, сарнабысхан.
— Сағыснанъ төреен
Хан Кичегей чирнинъ чабызы чирде
Хара пуғананынъ мүүзінде
Өлерге одыр, чадарга одыр.
Хайдаг манъзыт килер полгабын,
Хан Кичегей, чоохтап, ысхан:
— Сағыстанъ төреен Хан Кичегейні
Хара пуғананынъ мүүзінде
Өлерге чоохтаазынъ ма,
Чадарга чоохтаазынъ ма,
Чарых Пурух Хан ічезі, чоохтап пир? —
Ікінчизін эн табыс истілген:
— Сағыснанъ төреен Хан Кичегейні
Хара пуғананынъ мүүзінде
Өліп, чадыбызарга чоохтабаам.
Мыннанъ айланчатсанъ, Хан позырах ат,
Хан Кичегейге чоохтирзынъ:
Чарых Пурух Хан ічезінінъ чооғы:
— Хара пуғананынъ мүүзінде
Хатап төріп, хатап пүтсін;
Чарых тас мархалыг хуягы
Хатап часталып, хатап сусталзын;
Хан Кичегей, харағын көріп,
Азағынанъ чир пазып, тура түссін.
Хара пуғананынъ ікі мүүзіненъ
Тудып алып, өдіре тохпахтазын!
Тигір паарынанъ ниме ылазып,
Ниме соолазып түскен.
Хан позырах аттынъ алнында
Ус хуба хурут түскен.
Табыс истілген:
— Че, Хан позырах ат,
Пірсін поэынъ чібіс,
Ікінчизін Хан Кичегей чир,
Узінчизін Кілінъ Арыг чир.
Че паза Чарых сынға килбенъер,
Паза чобал чөрбенъер.

Ах Ханынъ чирінде
Хан Кичегей анда чуртазын!
Хан позырах ат пір хурудын чібіскен,
Хатап төріп, хатап пүт парған.
Тоғыр айланза, тоғыр таг осхас,
Удур айланза, улуг таг осхас.
Ікі хурут ікі оортына тартыныбызып,
Хан позырах ат
Чарых сыннанъ индіре ойлап түскен.
Тарыхластаг Хан позырах ат
Тарыгып ойлаан,
Урукцестег Хан позырах ат
Уругип ойлаан.
Хан позырах аттынъ ойлапчатханы,
Чиринъ үстүнде чуртапчатхан
Ханнанъ ханға сабылған,
Нигденъ пиге истілген.
Хан позырах аттынъ ойлаанын
Ханнаттыг даа хус танънаан,
Харсахтыг даа анъ танънаан,
Хара пастыг чон танънаан.
Изептеп, сағынып одырза Хан позырах ат,
Ус күнге чит парған,
Чир чабызы чирге сабыл парған,
Хыян Арыгнынъ хырин иртіре ойлаан.
Хыян Арыг абахай,
Хызыл хыр аттынъ хыринда турып,
Хан позырах атха танънап-чапсып тур халған.
Аран-чула Хан позырах ат
Хара сынға сығара ойлаан.
Хара сыннынъ үстүнде
Тура түзіп, көрібіссе,
Хара пуға Хан Кичегейні
Пулгабох, чайхабох турчадыр.
Хара пуғананынъ түгі сарғал парған.
Хара пуға пазын чирге сазып,
Тынан турыбысхан.
Хан позырах ат көрібіссе,
Хан Кичегей өлерге чит парған.
Чіпче ле тыны халған,
Чібекче ле поэы чат халған.
Хан позырах ат Хан Кичегейнінъ
Хулағына кістеміскен:

— Чарых Пурух Хан іченънің чооғы.
«Сағыснанъ төреен Хан Кичегей
Хатап пүтсін, хатап төрізін.
Чарых тас мархалыг хуяғы
Хатап часталып, хатап сусталзын.
Харағын көріп, азағын пассын.
Хара пуганы, ікі мүүзінень тудып,
Одіре тохпахтазын!»
Хан Кичегей хатап төріп,
Хатап пүт парған.
Чарых тас мархалыг хуяғы
Хатап часталып, хатап сусталыбысхан.
Харахтарың көрібіскен,
Хара чирге, азағын паза, тура түскен.
Хара пуганы ікі мүүстенъ тудып алған,
Иреп, толғабысхан.
Хара пуға Хан Кичегейнің холында
Мустап, оорлап чөредір.
Хан Кичегей онънап-сынап көр чөрзе,
Хара сынның үстүнде Хара хая турчадыр.
Хара пуганы сөзір килір.
Айлаханьп, ибірліп,
Хара пуганы пулғабысхан.
Төрт азағы чирге тегбин,
Халбанънабысхан хара пуға.
Хара хаяға сапханда,
Хара пуганынъ иді чачырап пар түскен,
Терізін позының холында тудына халған,
Хара хаяға арта тастабысхан.
Хара пуганынъ пазы салбанънап турыбысхан.
Хан Кичегей хара хаяға пічік пазыбысхан:
— Хара пуганынъ пазын көріп,
Позына ізенген ниме
Хан Кичегейнің чиріне
Ағар чааданъ парзын.
Позына ізенмеен ниме
Позының чиріненъ сыхпин чуртазын.
Ананъ айлан килген,
Хан поэраха ат ікі хурутты
Ахсынанъ түзірібіскен:
— Пірсін поэзынъ чібіс, Хан Кичегей,
Пірсін Кілінъ Арыг тунъманъ чир.
Хан Кичегей пір хурудын чібіскен,

Хан Кичегей хатап төріп,
Хатап пүт парған.
Харағындағы үс тамыр
Чарых сазы үс күннің чирге
Читіре чарып турғанда.
Сағызына сағыс хозыл парған.
Чалбай турған чирнің үстүн айландыра сағынып,
Парчан нимені піліп турадыр,
Түгеде нимені ізептеп турадыр.
Хан поэраха адын,
Алын санъмайынанъ тудып, сілігібіскен,
Хара күренъ ат пол парған.
Хан Кичегей тырлада сілігінібіскен,
Күрелдейге хубылыбысхан.
Сарыг Ханнның чоны, малы
Чаа пол турғандох, пу чирденъ
Хазын-тизіп парғлабыстыр.

8.

Хара күренъ ятха алтанып,
Күрелдей хара талай суға ин түс парыбысхан.
Хара талай суғы хастап парчадыр.
Көр киліп одырза,
Хара тас иб турчадыр.
Хара тас ибде көгденъ артых көг,
Ырданъ артых ыр истіл турадыр.
Аттанъ түзіп, Күрелдей
Хара тас ибге кір килген.
Кір килзе, Хара Нинчі хыснанъ
Очы Сарыг хыс, Узүт ханнынъ оғылы Іткер Молат
Узөленъ араға ізіп, көглес турлар.
Күрелдей ізен, минді тіпче.
Ізенөк, миндөк, Күрелдей, — тіп, чоохтас турлар.
Пістің Чиріс Мөке ағабыстынъ оолғы, — тіп
Столға одыртып, арачон ас тут турлар.
Күрелдей чоохтап одыр:
— Араға даа ізерге чаратпин одырбын.
Кілінъ Арығны хайдар иттер,
Аны сурарға манъзырап килдім.
Хан Кичегей хатап төріп парбазын,
Хатап пүт парбазын.

Пулар чохтапча:
— Хан Кичегей хайданъ хатап пүт парар,
Хара пуғанынъ мүүзінде
Өліп тее парды полар.
Кілінъ Арығны чохтазарға чарабас.
Очы Сарыг чохтапча:
— Че, тидір, Күрелдей пос кізізі,
Чохтап таа пирерге чарир.
Анда чохтап турлар:
— Кілінъ Арығнынъ сағызын
Сайбап полбин, өдірібіскебіс.
Анынъ чулазын²⁹ ікі көлеткі сүрісче.
Чулазын тудып алзалар,
Анда хатап чаяп,
Хатап тіргізібізерлер.
Кілінъ Арығнынъ сағызы
Піске санныг пол парар.
Пу одырған Іткер Молаттынъ
Ікінчі ипчізі полар.
Күрелдей чохтапча:
— Кілінъ Арығнынъ сөгін
Хайда салғазар?
Хара Нинчі чохтапча:
Кілінъ Арығнынъ сөгін
Чоохтирға чарабас.
Очы Сарыг чохтапча:
— Пос кізізіне чохтап,
Көзіт пирерге кирек.
Пирее сынап таа кирек пол парбазын.
Хара Нинчі чохтапча:
— Че, син, Очы Сарыг,
Күрелдейні апарып, көзіт пир
Кілінъ Арығнынъ сөгін.
Очы Сарығнанъ Күрелдей сых чөрібіскеннер.
Хара күренъ адын чидініп алған,
Очы Сарығнанъ парчадырлар.
Очы Сарыг изірік, ырын ырлап,
Көгін көглеп парчадыр:
— Аданъмынанъ, Күрелдей,
Пірігіп чуртабызанъ.
Күрелдей чохтапча:
— Кілінъ Арығнынъ сөгі
Хайда чадыр, көзіт пир,

Чуртаа даа, чуртабызарбыс.
Очы Сарыг: — Тігі турған
Хуу сынны көредірінъ ме. Күрелдей?
Хуу сыннынъ үстүнде
Кілінъ Арығнынъ сөгін
Хая-таста көлет салғабыс.
Күрелдей айлан киліп,
Очы Сарығны тудып алған.
Чалбах тасха чапсыра тастап,
Ай чалбағы молатнанъ
Анда өдіріп, анда кисклеп салған,
Паза хатап тірілбес,
Паза хатап пүтпестег өдірібіскен.
Хан Кичегей, Хан поэрах ат
Сын поэра кіріп,
Хуулғанныг хуу сынга сыгып килген.
Кілінъ Арығнынъ сөгіне
Хая хорым уул парған чадыр.
Хая хорымны ходырыбысхан,
Кілінъ Арығнынъ сөгін
Аннанъ сығарып алған.
Хан поэрах аттынъ хузуругынанъ,
Ус тамыр хыл чулып алған,
Поэранынъ сазынанъ
Ус тамыр сас чулып алған.
Хан поэрах атты
Алты хыры азыра ыза пирген,
Поэра Кілінъ Арыг тунъмазынынъ
Сөгі хыринда чадып алған.
Иди чадып чатханда,
Хулағына көг истіл тур,
Кілінъ Арыг тунъмазынынъ
Көгі, үні көглеп читкен:
— Арыг мининъ сөгіңеем,
Мында чадып чадыр,
Хан Кичегей абааңаам
Хайди көрбеді, хайди хайбады? —
Хыринда көглеп, хыринда чобалыбысхан.
Хан Кичегей Хан поэрах аттынъ
Ус тамыр хылын
Ус чирденъ пүү тартыбысхан.
Поэранынъ ус тамыр сазын
Ус чирденъ пүү тартыбысхан,

Кілінъ Арығнынъ анда
Уні чіт чөрібіскен.
Ус тамыр хылны, ус тамыр састы
Кілінъ Арығнынъ
Сөбгінинъ істіне кире салып,
Ізебиненъ алтын арчоллығ ах плат сығарып,
Кілінъ Арығ тунъмазын
Алтын арчоллығ ах платтанъ саап,
Арыглап, сыйбап,
Имнеп-томнап тур.
Иді, ханы кірізіп,
Кілінъ Арығ тунъмазы улуғ тыныбызып,
Тыны кіріп, харағын көріп, турып килген.
Хан Қичегейнинъ мойнына тынып,
Оорлап, сыхтабысхан.
Асхан хус чіли мустазып,
Ікі харындас анда көріс турадырлар.
Арған-турған ат чіли, кістезіп,
Ікі харындас анда тоғасханнар.
Чарых Пурух Хан ічезі пирген
Хурутты Кілінъ Арыға пирген.
Кілінъ Арығ, аны чібіскенде,
Хатап төріп, хатап пүдіп турадыр!
Аар айланып турзалар,
Алты күннің чарыхтары чарып турадыр.
Пеер айланыбыссалар,
Читі күннің чарыхтары чарып турадыр.
Арығ сіліг кізілер полған.
Амды иніп түскеннер хара талай суға.
Хара тас ибге читкенде,
Хан Қичегей хара тас ибге кір килген.
Іткер Молатнанъ Хара Нинчіні
Анда тудығ алған.
Хара талай суғнынъ хазына сөзір киліп,
Оларны өдіріп, иттерін, сөбгін уңадып,
Хара талайға кире тастааннар.
Хан Қичегей Кілінъ Арығнанъ
Чир пөзігі Хара сынға сығып килділер.
Хара күренъ ат Күрелдейнинъ
Сөбгінинъ хыринда турыпча,
Хузурухтанъ пулғап турчадыр,
Устүне сеек хондырбин,
Алтынанъ хурт сүрдірбин.

Хан Қичегей сағын тур:
«Хайдағ дға полза,
Күрелдей хабырғаданъ хайысхан.
Анынъ сөбгине хайбин, иртібіссе,
Хара күренъ ат ачырған турар».
Хан Қичегей өліг кізі
Тіргісчель оттарданъ
Им идіп, том идібіскен.
Оліп парған Күреллейні
Имнеп-томнап чөрібіскен.
Имн-томы им полып,
Күрелдейнинъ иді, ханы кірізіп,
Улуғ тынып, улуғ үскіріп, турып килген.
Анда ізеннезіп, анда минділезібіскеннер.
Күрелдей анда чоохтап турадыр:
— Аданъмынанъ, Хан Қичегей,
Өлері дее сидігөк полчанъ полтыр,
Ікінчизін өліп, тірілдім.
Хыян Арығ ігеме кире сығынъар.
Хыян Арығ ігем уғаа чабал кізі.
Сіреп кірбин иртібіссер,
Мині, пір дее аябин, өдірібізер.
Че, ананъ чөрібіскеннер.
Кілінъ Арығ хыс
Хыйбас ханаттығ, қис хартығаа
Хубылып, аран-чула аттарнанъ
Хада-пірге ханат саап, килір.
Хыян Арығнынъ тас ибіне читкеннер,
Аттанъ түзіп, үзөленъ
Хыян Арығнынъ ибіне кіргеннер,
Ізен, минді тіп.
Ізен, минді ирткенде,
Алып одырчанъ сірееге одырыбысханнар.
Хыян Арығ ас-тамағын турғызып,
Алыптарны одыртып,
Аарлап-сыйлап турадыр.
Хыян Арығ чоохтап тур:
— Аданъмынанъ, Хан Қичегей,
Кілінъ Арығ тунъманъны,
Айландырып одырзынъ.
Хабырғананъ хайыс чөріп,
Сала ла өліп халбадым.
Арығ күзімні, арығ сағызымны

Хырых пістіг хара чуғун иди,
Позыдып, хара пуганынъ хамағына атылып,
Сала ла өліп халбадым.
Тыным чох ибимде үс күн чатхабын.
Кілінъ Арығ тунъманъ,
Айлығ, күнниг чирге айланып, чөрібиссін,
Хан Кичегей, син мині алып чуртабыс.
Хан Кичегей чоохтапча:
— Ах сыннынъ- үстүнде
Арығ сiлiг Толай Пурух Хан Хысты албаабын.
Аархы чирге санығ пол парған,
Хыян Арығ, мин сині хайди алыбызарбын.
Хыян Арығ чоохтап турадыр:
— Хара тасты, Хан Кичегей,
Көмес тее көдір полбаан ползанъ,
Мин сині чир позытпасчыхпын.
Че, син, Күрелдей,
Айлығ, күнниг чирге сыхсанъ,
Мин чобатхан, мин илеткен
Алыптарданъ сурынып,
Чирні ибіре ибір көр.
Айлығ, күнниг чирге сығарға сурынарзынъ.
Мині харғаан читі чаяннанъ сурарзынъ,
Айлығ, күнниг чирге позыдар ба?
Паза нима ханнанъ ханға
Хат аларға чөрібиссенъ,
Паза харғабыссам,
Тірілбесче харғабызам,
Паза хатап пүтпесче өлерзинъ.
Столданъ турып, алыптар тирінібіскен.
Хыян Арығ абахай
Хада-пірге сыххан.
Аттарына алтанып, алыптар чөрібіскен.
Хыян Арығнынъ харах чазы ағып тур халған.
Хан поэраха атнанъ
Хара күренъ ат
Хада-пірге ойлас парыбысхан.
Кілінъ Арығ хыс,
Хыйбас ханаттығ кис хартыға хусха хубулып,
Ханат сабынып,
Хан тигір паарынанъ учух парыбысхан.
Хачан-да Күрелдей өлченъ
Хара сынға сығара ойлап парыбысхан.

— Че, Хан Кичегей, чирі-суунъа айланыбыс.
Мин Хыян Арығ іемні сурынарға пар көрим.
Күрелдейненъ Хан Кичегей
Анда ікі чарылызыбысханнар.
Аранчула Хан поэраха ат
Ах Хан чирін көре ойлап одырадыр,
Хан поэраха аттығ Хан Кичегей
Бірын ырдап, көгін көглеп одырадыр:
— Састанъ төреен Хан поэраам
Чадабох чөріп ат өсті.
Сағыстанъ төреен Хан Кичегей
Чазыбох чөріп ир өсті.
Састанъ төреен Хан поэраам
Ирік чох чөріп ат өсті,
Сағыстанъ төреен Хан Кичегей
Инеліп чөріп ир өсті.
Адам Ах Ханнынъ чиріне читкенде,
Нимені көргезинъ, Хан поэраам,
Чоохтап одыр за? — тіп көглеп одырадыр.
Хан поэраха ат чоохтап килир:
— Аданъ Ах Ханнынъ ікі оолғы
Ах Молатнанъ Көк Молат
Пірсі мині хылыснанъ сапхан.
Ікінчизі ұхпынанъ атхан, — тіп одырадыр.
Хан Кичегей, аны истіп,
Хамах тунъдеріліп,
Харах чылайып одырадыр,
Арығ сiлiг сырайы
Ардап одырадыр.
Талай суғ чiлi көбi,
Киліп одырадыр.
Хан поэраха ат
Ах Хан чиріне читіре ойлаан.
Алтай сынға сығара ойлап килгенде,
Ах Молатнанъ Көк Молат, аттарына алтанып,
Алтын аяхтығ ас тудынып,
Күмүс аяхтығ суғ тудынып,
Удур сығып килгеннер.
Хан Кичегей тарын парған,
Хамах тунъдеріліп,
Харах чылай парған.
Ай чалбағы молатнанъ
Ах Молатты, Көк Молатты

Аттары поэзияны кизе сапхан.
Хан Кичегей Алтай сыннанъ
Иніп түс килидір.
Халых чон, Хан Кичегейні көріп,
Оорлазып, сыхтасчададыр.
Арыг күзі чоннынъ тозыл парған,
Чилге, таңга анъдара саптырғлапчададыр.
Чонны көріп, Хан Кичегей ачырған килір.
Ах пайзанъ ибнінъ алнына чидіп,
Аттанъ түс килген.
Кілінь Арыг тунъмазы тигір паарынанъ
Ыылап-соолап, ин түскен,
Хан Кичегейнінъ хыринда тура түскен.

9.

Ах пайзанъ ибге кіріп килгеннер,
Ах Хан күп төзекте
Ойда түс парған чадыр,
Хамагы хазара кирип парған, чоохтап чадыр:
— Чонны хатыг тудынъар.
Малны үретпезиннер!
Толай Пурух Хан Хыс
Көзенек иркинінде одырчадыр.
Сырайын пір дее чунмаан,
Хара кір пол парған.
Пуларны көріп, хатхырып одырадыр.
Пір дее сағызы орнында чоғыл.
Хан Кичегей, тасхар сыгып, чонга хыйғылаан:
— Халых чоным чыылынъар!
Халых чоны чыыл килген.
— Че, чоным, Ах Ханнынъ чарғызын сірер идінъер.
Ах Ханнынъ азагына
Арғамчы палғап пирген,
Чон Ах Ханны азагынанъ
Сығара сөзір парыбысхан.
Улуғ аалнынъ ортызына,
Хысхыртып-абағартып,
Сөзір парчалар.
Хан Кичегей Ах Ханнынъ
Частығынынъ алтын ходырыбысхан,
Алтын книга, тынынъ кибісті

Алтын сығарып алған.
Алтын книга прай хара кір пол парған.
Ах Ханнынъ ікі оолгы
Алтын книгаданъ мал өлзе, —
Малны тіргізіп,
Адай өлзе — адай тіргізіп,
Кізі өлзе — кізіні тіргіскен.
Хан Кичегей алтын книганы көр турза,
Толай Пурух Хан Хыстынъ
Арыг тмны, арыг чулазы ол книгада.
Аны ардап, нуртах пол парғанда,
Толай Пурух Хан Хыс
Пулайзып парған.
Че, аннанъ піліп,
Алтын книганы арыг суғнанъ чуубысханнар.
Кірін арыда чууп париза,
Толай Пурух Хан Хыстынъ сағызы кір парир.
Арыглап, сіліглекіскен.
Толай Пурух Хан Хыстынъ сағызы
Орнына кіріп, оорлап, сыхтабысхан:
— Аданъмынанъ, Хан Кичегей,
Күзөк илеттінъ мині,
Күзөк чобаттынъ мині.
Толай Пурух Хан Хыс
Тынынъ кибізің чаза тудыбысхан,
Одыра түзіп, он ікі теегін
Позыдып, толғабысхан.
Тынынъ кибіс көзенектенъ сығара
Ыылап-соолап халған.
Тигір паарынанъ ыылап-соолап парир.
Көр киліп одырза — От талайданъ Оо талай,
Оларнынъ ізіине тигір паары
Хызара көй турадыр.
Толай Пурух Хан Хыс:
— Хачан даа пис өлбеспін, пір ле өлем — тіп,
От талайнынъ, Оо талайнынъ
Ізіине кире учуххан.
Тынынъ кибізі учух полбаан,
Оо талайға халбайыбысхан.
От талайнынъ Оо талайнынъ ізіине түзіп,
Хара көмір пола хахсала көй парған.
От талайданъ Оо талай анда чох пол парған,
Оларнынъ орнына

Ах сүт көл турыбысхан.
Ах сүт көл, отта турған хазан чили,
Тепкленіп, хайнабысхан.
Хайни-хайни парғанда,
Хумы-сайы халғанча соола хайнаан.
Толай Пурух Хан Хыс анда турып килген.
Хатап төріп, пүдіп парған.
Хачан-да Ах сынның үстүнде
Чуртапчатхандаг пол парған.
Алтон сүрмес арғазына чайылып,
Иліг сүрмес иньніне чайылып,
Хатап хыс пол парған.
Тынның кибізіне одырып,
Ах Ханның чиріне паза хатап айланып килген.
Ах пайзанъ ибнің алнында чайыла түскен.
Хан Кичегей, Ах Оленъ Арығ іезін
Ах пайзанъ ибнің алтына кире
Чир хазып чуртатханнар полтыр,
Аннанъ сығарып одыр,
Игір иньнес иньніне иптел парған.
Толай Пурух Хан Хыс анда чоохтап турадыр:
— Че, Хан Кичегей, чабал Ах Ханның
Холына мини түзіріп,
Көп чобағны, көп инегні көзітінъ.
Че, амды Кілінъ Арығ тунъманъны
Апарарға одырбын.
Оскен, төреен чирім
Ах сынның үстүнде
Анда чуртирбыс.
Че син, Кілінъ Арығ, көп чазығны,
Көп инегні көріп остінъ,
Саға чабал Ах Хан чирінде
Пір хоных хонарға чарабас.
Тынның кибіскә одыр, чөрібізень.
Кілінъ Арығ тыңның кибіскә одырыбысхан.
Че, Хан Кичегей, алтын книгамны
Амды пирібіс.
Чабал Ах Хан чирінде ачырған халарзынъ,
Кілінъ Арығ тунъманъны апарырбын.
Хан Кичегей, ачырғанып,
Оларны көріп, харах чазы чайыбысхан.
Толай Пурух Хан Хыс
Тынның кибізінің он ікі

Хачан-да туртабысхан,
Тынның ибис көдірлібіскен.
— Че, ашығдох, Хан Кичегей,
Пистинъ хараабыс син көрбессінъ,
Сининъ хараанъ піс көрбеспіс,
Угаа тынъ ачырғанма,
Арығ сіліг чирге піс парирбыс.
Былас-соолас халғаннар.

10.

Улуғ аалның ортызында
Арғал чон Ах Ханны палкананъ сапхлалчададыр.
Ах Хан алты күнге читіре хысхырған.
Алты күннің пазында
Арғал чон Ах Ханны өдіре саап салған.
Арғал чон Хан Кичегейге килген:
— Ах Ханның сөөгін хайдар идербіс?
Хан Кичегей чонға чарғы кирген:
— Ах Ханның сөөгін
Састығ чирге сөзір парынъар,
Палғасха кире типсеп салынъар.
Чон, Ах Ханның сөөгін-сөзір парып,
Састығ чирде палғасха кире типсеп салған.
Хан Кичегей халых чонға
Ах Ханның хачаннанъ чыған
Аарлығ чахсы кибін анда үлестірген.
Чобалып чуртаан чонны
Чырғаллығ чуртта чуртатхан.
Чон анда чырғап чуртабысхан.
Ах Оленъ Арығ іезін арыглап-сіліглен,
Чахсы тамахананъ анда азырап,
Чахсы кипті анда кизірген.
Күрелдей Алтай сынны азып түскен.
Хара күренъ ат хулун ули чат халған,
Күрелдей олған ули пол парған.
Алтын чечпее чидіп,
Аттанъ түзіп, адын палғап,
Ах пайзанъ ибге кіріп,
Изен сала изеннескен.
Хан Кичегей, алтын стол тартып,
Ас-тамах тимнеттірібіскен.

Күрелдейненъ столға одырып,
Тамах чіп одырадыр.
Хан Кичегей сурып одыр:
— Күрелдей, хайди чөр килдинъ?
Күрелдей чоохтап одыр:
— Чөрерін чахсы чөр килдім.
Хыян Арығ ічем ол чирденъ поэпчадыр.
Че, сининъ чиринъе килер,
Пу чирге читсе,
Хыян Арығ ічемні син өдірерзинъ.
Син өдірбин поэдыбыссанъ,
Ады поэпчананъ тас поларзынъ.
Че, піске пазох чобағ поларға чөр.
Олар іди чоохтазып одырғаннарында,
Хайзы-хайзы чирде
Аран-чула ат тігіреп, ойлап килер,
Хыян Арығнынъ көгі сарнап-көглеп килер.
Күрелдей, аны истіп,
Тігірезіп-халтыразып одырадыр.
— Аданъмынанъ, Хан Кичегей,
Хыян Арығ ічемні хайди даа өдірерзинъ.
Аны өдірбин поэдыбыссанъ,
Ады поэпчананъ тас поларзынъ.
Хан Кичегей сурып одыр:
— Аданъмынанъ, Күрелдей,
Хайданъ пілдинъ Хыян Арығ іченъні мин өдірерін?
— Хыян Арығ ічем чонға чабал иткен.
Пір дее аябинчадыр чон
Хыян Арығ ічемні.
Ах пілігчи ах хусачахтарнынъ
Табызын, үнін искем:
— Че Хыян Арығ ічем позир,
Хан Кичегей аны өдірер.
Аны өдірбин поэдыбысса,
Ады поэпчананъ тас полар, —
Андағ чоох искебін.
Олар іди чоохтасханча,
Хызыл хыр ат Алтай сынға чит килген.
Хыян Арығ көглеп-сарнап, иніп одыр.
Күрелдей чоохтап тур:
— Арығ күзінъ хапса,
Лябин өдір сал, Хан Кичегей.
Хыян Арығ ічемні көргенче, мин көрбим.

Күрелдей, ах пайзанъ ибденъ
Сығара пастырып,
Ах пайзанъ ибдинъ пулинн толғи пазып,
Көледі пастырыбысхан.
Хыян Арығ ат палгачанъ
Чечпее идиіп,
Аттанъ түзіре сегіріп,
Адын итха хости палгабысхан.
Ах пайзанъ ибге анда кір килген.
— Изеи ме, минді бе, Хан Кичегей? — тіп турадыр.
Изеинезіп-минділезіп,
Алтын сирееге одырыбысхан.
Сүмеккин хыстар алтын столға
Ас-тамах анда турғызыбысхан.
Хыян Арығны стол кистіне одыртып,
Хан Кичегей аарлап-честен одырадыр.
Хыян Арығ: — Арачон азынъ чоғыл ба,
Хан Кичегей? — тіп турадыр.
Хан Кичегей, арачон асты турғыстырып,
Хыян Арығнанъ араға ізіп одырадыр.
Хан Кичегей іскенне полып,
Позы Хыян Арығны ла ізіріп одырадыр.
Ус күнге сығара іскеннер,
Узінчи күн Хыян Арығнынъ
Изірігі улуғ полып, көглеп турадыр:
— Одірер ползанъ, Хан Кичегей, амды өдірібіс.
Одірбин, поэдыбыссанъ, Хан Кичегей,
Чиринъ үстүн айландыра парыбызам,
Чарых алтын ибіріп парыбызам,
Окіс хулуи ат өскірбеспін,
Окіс олғаннн ир өскірбеспін.
Көп алыптынъ тынын үзербін,
Көп алыптынъ ханын чайам.
Хыян Арығ турып сых чөрібіскен,
Хызыл хыр адына алтанып,
Хыйғы салыбысхан:
— Читі ирліктенъ читі артыхпын,
Читі чайннанъ ас ла кинекпін!
Улуғ аалны аралн
Алтай сынны көре чөр парир.
Күрелдей кире салған ах пайзанъ ибге:
— Аданъмынанъ, Хан Кичегей,
Ниме идиіп одырчазынъ?

Табырах тонан, табырах тимнен,
Табырах соонанъ чор.
Хан Кичегей анда тимненіп,
Анда сүмненібіскен,
Ах пайзанъ ибденъ чүгүре сыххан.
Хан поэрах адын, систіп, алтаныбысхан.
Хыян Арығны сүре, хаба килір:
Алтай сыннынъ үстүне сыгып килгеннер.
Аттанъ түзіре сегіріп,
Сөстенъ сөс талас турлар.
— Арығ күзінъ хапса,
Одірерзінъ, Хан Кичегей.
Арығ күзінъ хаппаза,
Чир аябасын мин сині.
Ах ханыннынъ мин чайыбызарбын,
Арығ тыныннынъ мин үзібізербін.
Удур-төдір чүгүрізе киліп уруныбысханнар.
Хабыс полбин, хахталызып тур,
Тудус полбин, хара чирге
Түнъдере түс турлар.
Тура сегірізіп, хабызыбысханнар.
Хола чілі сарылызыбысханнар,
Хорғамчы чілі урунызыбысханнар.
Хара чиринің үстү харан пырланыбысхан,
Хан тигір паары хызара койбіскендег.
Изебі чох улуғ тудыс полған,
Изебі чох улуғ хабыс полған.
Олар тудысчатханда,
Алтай сыннынъ үстүне
Ах сабдар атха алтан салған
Ай Чарых Ханнынъ хызы,
Ах хуус хуях кис салған,
Алтон сүрмес арғазына чайылып,
Иліг сүрмес инъіне чайылып,
Алтай сыннынъ үстүне
Тура түзіп, көр турыбысхан.
Хабырғаданъ хайызарға килген,
Алыптарнынъ хабыс турғанын көріп,
Хайхап-танънап турыбысхан.
Уғаа хорғыстығ алыптар айланызып турадыр.
Азах тегзе, азып халардағ,
Идектері тегзе, үзіл халардағ.
Хан Кичегейненъ Хыян Арығ

Алтай кун тудысхан,
Хан Кичегей парча күзін пазына салыбысхан,
Хыян Арығны көдірібіскен.
Харғанаданъ хабындырбаан,
Тло пазынанъ тындырбаан.
Хыян Арығны, тигір паарына көдір парып,
Хара чирге тастаан.
Хара чирге читкенде,
Ас пилің азыра тепкен,
Арға мойнынъ сыы тепкен.
Хыян Арығ, ачин тартып, хыйғы салып,
Аарын тартып, өстеп,
Анда өліп, анда чадыбысхан.
Хан Кичегей, ізіг тирін іліп тастап,
Соох тирін чызып тастап,
Айлан киліп, хызыл хыр атты
Тіңненъ тудып алған:
— Че, Хызыл хыр ат,
Эән-күліининъ өдірібістім.
Аран чула ат өзінненъ халза, ачырған чорер.
Мин сині өдірбөгзім.
Іске мойны тузынанъ кизе сабысхан.
Хызыл хыр ат анда, анъдарылып, өліп чөрібіскен.
Күрелдей Алтай сынға анда сыххан:
— Че, Хан Кичегей,
Амды сағызыбыс тынып чуртирбис.
Чарых Танананъ анда изеннезіп,
Анда минділезібіскеннер.
Чарых Тана чоохтапча:
— Тигір төзі хызарғанны көріп,
Оттығ чаа полчадыр тіп,
Хабазарға килген полғам.
Хан Кичегей чоохтапча:
— Чир дее, улуғ-туруғлар чоохтасчанъ.
Хачан даа, мойнында пағлығ
Пос торғай поэнанъ киледір тіп.
Поэнанъ килген Чарых Тана,
Амды поэтпасын мин сині.
Аал-хағыртха иніп,
Артых тойны идербіс.
Аннанъ айланып, Хан Кичегей
Күрелдейге чоохтап тур:
— Че, Күрелдей, сах піди парыбыссанъ,

Хан поэраха аттынъ хачан-да
Ойлаан ізі-чолынанъ парарзынъ.
Хара аттыгъ Ханнынъ чирине чидерзинъ.
Хара аттыгъ Ханнынъ хызы,
Адирга ады сіліг,
Көрерге поэы сіліг — Хара Торғы.
Че ол чирге читсенъ, —
«Хан Кичегей абаэм» — тіп чоохтазанъ,
Хара аттыгъ Хан Хара Торғы хызын сага пирер.
Че, үр чөрбе, табырах айлан.
Ікі тойны пірге идербіс.
Күрелдей Хара аттыгъ Хан чирін.
Көре чөр сых парған,
Хан Кичегей Чарых Танананъ
Аал-хағыртха иніп түскеннер.
Хан Кичегей арғал аймах
Чонына чоохтап килир:
— Арғал аймах чоным,
Тойга тирінінъер.
Арғал аймах чоны, уулгун-сулгун тудып,
Улуғ тойга тимненібіскеннер.
Хан Кичегей Күрелдейні алты күн сахтаан.
Алты күннің пазында
Күрелдей Алтай сыннанъ иніп түс килир,
Хара Торғыны хоғдыр килир.
Хан Кичегей, удурлап сығып,
Алтын чечпе төзінде сағып турған.
Күрелдейненъ Хара Торғынынъ
Аттарын ала килип,
Ал постарын холтыхтап түзіріп,
Изеннезіп, минділес турлар.
Хан Кичегей чонга анда
Хыйғылап, тапсаан:
— Тоозылбастағ той ползын,
Түгенместег чырғал ползын.
Халых чоны чыылып,
Улуғ той, улуғ чырғал пүдірібіскен.
Чобалып чуртаан чон
Улуғ тойда чырғап турлар.
Тоғыс күнге читіре
Тоозылбастағ той полған.
Тоғыс күннің пазында,
Той тоозылып, толай чоны тарапча.

Халых чоны тоозылып,
Халых чоны тарапча.
Хан Кичегей хадарған малнынъ ээзі полды,
Халых чонынъ ханы-пигі полды.
Ады чох кізее ат мүндіріп,
Арғал чонын угаа чахсы чуртта чуртадып.
Кибі чох кізее кипті кизіріп,
Илнің чонын угаа көгліг чуртта чуртадыбысхан.
Окіс худун халза, ат өскірчедедір.
Окіс олған халза, ир өскірчедедір.
Ай алтында ады сабылған
Хаманында ай чарыхтыгъ Хан поэраха ат;
Күн алтында поэы сабылған
Ус чарыхтыгъ Хан Кичегей
Ырахлаа истілген,
Чағынгаа сабылған.
Ырахдылары истіп, хорығып,
Ырах таа полза, килглеп турадыр —
«Ынар чуртаанъ, Хан Кичегей» тіп,
Ынархазып, чоохтазып:
«Хан Кичегей, сининдег үлгү тударбыс», — тіп,
Чирлерине нанглапчададыр.
Чағын чуртаан ханнар, пиглер
Көріп, хорығып, чахсы поларга килглеп турадыр:
— Чахсы чуртаанъ, Хан Кичегей,
Паза чаа итпенъ.
Чахсы чоохтазанъ, Хан Кичегей —
Сини осхас үлгү тударбыс тіп,
Чирлерине нанглап турлар.
Оларнынъ соонда Хан Кичегейге мин кір пардым:
— Че, Хан Кичегей,
Иргідегі ныхахчыларданъ искен чооғым
Артых, кинек чоохтабадым, чир тарынма.
Хачан полза, минінъ соомда,
Минненъ искен ныхахчылар,
Миндк чіли, чоохтазын.
Хан Кичегей: — «Сын, сын» — тіп турадыр.
Хан Кичегейденъ анымчоохтазып,
Ах пайзанъ ибденъ сығып,
Чирі-суума мин айланыбыстым.
Хан Кичегей поэынынъ чирінде
Анда чырғап, анда метти чуртап халды.
Ныхах тоозыл парды, ныхах түген парды.

СОСТЕРНІ ПІЛДІРІГ

- 1 Чечпе — столба, сарчын.
- 2 Сүмінень — мында тиргиліг теени.
- 3 Ах пайзань — сіліг тимнелген.
- 4 Тозор — араға урчань ідіс.
- 5 Ала сара — азахтыг улуғ хазан.
- 6 Чохчага — чадынға.
- 7 Пурулып — айланып.
- 8 Соол — пис.
- 9 Хохай — хыял.
- 10 Хаал — толғах итченъ сырып.
- 11 Ис пілінгебін — сағыс хабынғабын.
- 12 Ит — адай.
- 13 Хағыртха — чуртха.
- 14 Күп — алып төзегі, нымзах, пай төзек.
- 15 Чаттынъ — пасха чир, чабалнынъ чирі.
- 16 Арт соонда — санъай соонда.
- 17 Малтап — халыхтас.
- 18 Тирбеге — сибірек сас, ирелген сас, толғалған сас.
- 19 Харачы — ханнынъ көрігчи кизізі.
- 20 Аспахтазып — хол тудызып.
- 21 Ілгер — іскер.
- 22 Киспектіг — тиріс ханнар.
- 23 Чулазын — тынын.

КҮМУС ХАНАТТЫҒ КӨК ПОРА АТТЫҒ КҮН ТОНЬІС

I.

Чирі пасты пүдерде полды,
Чизі пасты тазарда полды,
Ағын суглар ахклапчададыр,
Ағас тазы бзіп,
Тас ағазы төріп,
Час тайгазы мондылыпчададыр.
Чиринъ пөзігі арғалығ Ах сын
Өзіп парыбысхан турыпчададыр.
Арғалығ Ах сыннынъ алтында
Сугнынъ чалбағы хан талай суг.
Хай талайны хастада халых чон
Чуртан парыбысхан,
Ах чазая, көк чазая
Хадарған мал, толдыра чайылып, чөрчедедір.
Улуғ аалнынъ ортызында
Ханнынъ-пигнинъ ах пайзанъ иби
Анда турыпчададыр.
Ах пайзанъ ибинъ алнында,
Алтын чечпее палғап салған,
Тоғыс хулас сунныг
Аран-чула Хан поэзрах ат
Ат кирізі пол парған турчадыр.
Хан поэзрах аттанъ хости палғап салған,
Күмүс ханаттығ Көк пора ат, —
Ат синіне чит парыбысхан
Аран-чула Көк пора адын

Хадарған малнынъ ээзи,
Халых чоннынъ ханы-пиги
Хан поэраха аттыг Хан Тибет Хан
Ир кирізі пол парыбысхан чадыр.
Арғал чоннанъ алған
Абахайы Ай Арыг полған,
Күмүс ханаттыг Көк пора аттыг
Күн Төнъис оғылы полған,
Ир синіне чит парыбысхан.
Алты частыг хыс палазы пар,
Сыртпа' сүрмес синіне чит парыбысхан.
Күмүс ханаттыг Көк пора аттыг Күн Төнъис
Хадарған малнынъ санын алчададыр,
Халых чонга чаргы салып чөредір.
Кин² чырғап, кин мөтеп, чуртапчададырлар.
Иртен парза Күн Төнъис,
Иир полза, анда ибіне ибіріліп, нанчададыр,
Ырын ырлап, көгін көглеп.
Алтын чечпее читсе,
Көк пора адын палғап,
Аран-чула Көк пора адын
Сыйбап, сылапчададыр.
Аннанъ айланып, ах ибіне кірзе,
Тоғыс мархалыг ах хуус хуяғын суурып,
Іле тастапчададыр.
Алтын стол кистіне одырып,
Ас-тамағын чіпчедедір.
Піди чуртапчатханда,
Пір күн иртен,
Күн Төнъис, тимненіп-сүмненіп тур.
Адазы Хан Тибет,
Алтын чағалыг кип кис салған,
Алтын таях таян салған,
Чоохтап одыр амды:
— Экей, — тидір, —
Иркем-кинчим, Күн Төнъис,
Күмүс ханаттыг Көк пора ат, — тидір, —
Аттынъ синіне чит парған,
Ал поэынъ ир синіне чит парыбысхазынъ.
Хан орнына хан пол,
Пиг орнына пиг пол.
Алтын чағалыг кипті
Син кизібіс амды,

Алтын таякты син таяныбыс амды,
Адагъ Хан Тибет ир кирізі пол парған.
Күн Төнъис оғылы Хан Тибет адазына
Чоохтап тур:

— Ада кизи, Хан Тибет,
Хан поларым хаспас, — тидір, —
Хачан полза хан-пиг полбассым ма за.
Күн Төнъистігъ хыринда
Алты частыг хыс тунъмазы
Күн Төнъис абаазынзар
Харағын чабал көр турчададыр,
Істінде сағын турчадыр:
— Аархы чирде хан поларзынъ син, Күн Төнъис, —
Тиг сағын турчададыр, —
— Тиги чирде пиг поларзынъ, — сағын тур.
Күн Төнъис алты частыг тунъмазынынъ
Ниме сағын турғанын
Прай, тооза пілчедедір.
Ананъ, айлан киліп, Күн Төнъис
Адазы Хан Тибетке чоохтап тур:
— Ада кизи, Хан Тибет,
Хан полар нименъ пар чи,
Пиг полар нименъ пу чи турчадыр, — тидір.
Хан Тибет адазы тарыныбысхан,
Көксін кәдіріп, көксеп-күрлеп тур:
— Адай табан, ит табан,
Ададанъ пірге сыххан, абаазы парда, — тидір, —
Алтон сүрместіг хыстынъ, — тидір, —
Хан полғанын кайда искезинъ? — тидір, —
Ічеденъ сыххан абаазы парда, — тидір, —
Иліг сүрместіг хыстынъ
Пиг полғанын
Хайда искезинъ? — тидір.
Күн Төнъис қаза тапсабаан, паза чоохтабаан.
Ағар чаага киченъ
Ай үлгүзі пөрігін кизіп,
Ах пайзанъ ибденъ сых чөрібіскен.
Көк пора адына алтанып,
Көглеп-сарнап, улуғ аалны аралап.
Чөр парыбысхан.
Алты частыг хыс пала
Адазы Хан Тибеттенъ сурчадыр:
— Ада кизи, Хан Тибет,

Алтыма мўнер ат пир,
Аргама кизер кип пир,
Аар адым адап пир,
Хоор солам сөлеп пир!
Адазы Хан Тибет, көксеп, күрлебiскен:
— Алтынға мўнер атты
Иченъ Ай Арыгданъ сур, — тидiр, —
Арганъа кизер киптi
Иченъ Ай Арыгданъ сур! — тидiр.
Ай Арыг iчезi, аны истiп,
Тоғыс аастыг ах тас сундуғын азыбысхан,
Аннанъ суурып алған
Тоғыс мархалыг ах хуус хуяхты.
— Мыны кис, — тiп тастабысхан.
Тоғыс мархалыг хуяғын кизiбiскен,
Ай көрiзi саадағын⁹
Алты сари хурчаныбысхан,
Ағар чааға кисченъ
Ай үлгүзi пöрiк таста пирген.
Ай үлгүзi пöрiгiн молтырыхча кизiбiскен.
Ағар чааға тудынчанъ
Молат мелей пирген,
Айғахтыг, тырғахтыг.
Ай Арыг iчезi аар адын
Анда адап тур:
— Хан Тибет адалыг,
Ай Арыг iчелiг,
Күмүс ханаттыг Көк пора аттыг
Күн Төнъис абаалыг,
Ат көдiрбес Күн Арыг
Адынъ-соланъ ползын.
Күн Арыг хыс
Адазынынъ ибiненъ сых чöрiбiскен.
Аронча ах пайзанъ иб турғызып,
Андар кир чöрiбiскен.
Че, иртен парған Күн Төнъис,
Иир тус пол парыбысханда,
Анда айланып, улуг аалны аралы,
Кöглеп-сарнап килче.
Алтын чечпее читкенде, ат палғап,
Көк пора адын сыйбал-сылап,
Ананъ айланып, ах ибiне
Анда кирген.

Албаны, сабыныбысхан,
Ах хуус хуяғын iле тастабысхан.
Ай Арыг iчезi, эчектенъ айланып,
Идектенъ ибiрiлiп,
Алтын столға ас турғыс турадыр.
Күн Төнъис алтын стол кистiне одырыбысхан
Ас-тамах чирге.
Хан Тибет адазы чоохтап одыр:
— Экей, иркем-кинчем Күн Төнъис,
Пу чöрчеткен Ай Арыг
Синиъ iченъненъ, — тидiр, —
Чииттенъ киреенче мин чуртадым, — тидiр, —
Че чир iзене чоғылбын пу хатха.
Арачон теен асты,
Чииттенъ киреенче чуртап,
Пiр дее iспебiн, — тидiр, —
Ахсыма даа албадым, — тiп одырчадыр.
Че, Күн Төнъис, син дее iспе, — тидiр, —
Ай Арыг iченъ, — тидiр, —
Син дее iземме, — тидiр.
Хан орнына хан поларға кирек,
Пиг орнына пиг поларға кирек, Күн Төнъис.
Күн Төнъис оғылы пiр тапсабаан,
Тоозып-тохарап тур чöрiбiскен.
Ай Арыг абахай
Ах пайзанъ ибденъ сых чöрiбiскен,
Ат көдiрбес Күн Арыг хызына кир килдi:
— Экей, — тидiр, — Күн Арыг палам,
Аданъ синиъ, — тидiр, — Хан Тибеттенъ
Чииттенъ киреенче чуртадым, — тидiр, —
Арачон теен асты чир iзiртип полбадым,
Аргаа-сүмее чир түзiрiп полбадым.
Арачон асты iскен полза,
Улуг анынъ чуртын, — тидiр, —
Хачанох унадып,
Хачанох талап парыбызарчыпын.
Инелiг-хыс анда хоптанызыпчададыр,
Адалыг-оол мында хоптанызыпчададыр.
Хан Тибет чоохтапчададыр
Күн Төнъис оғылына:
— Че, иркем-кинчем, Күн Төнъис,
Хас хачаннанъ ала
Сага тминеен нимем пар,

Че позым кирибистім,
Амды саға пир салим.
Молат сапогын суура теебискен,
Ултурух алтынань суурып алған
Тоғыс чирде мархалығ,
Тоғыс чирде теектіг тыннығ молатты —
Позы хыймыразып, поэсы сығдырас турадыр:
— Че мына, иркем-кинчем,
Сининь холынъа пирим.
Мынынань кизибискен,
Мынынань өдірібискен ниме
Паза хати тірілбес, — тидір, —
Өлгеніненъ өлер, — тіп чоохтидыр.
Че, лу нимені Ай Арығ іценъе
Чир көзітпесче поларзынь,
Ай Арығ іценъе чир ізенме.
Че мининъ чооғыма ізенмин одыр ползанъ,
Сах мындағ нимені, — тидір, —
Пүдір полар ползанъ,
Сах піди идіп,
Ай Арығ іценъе анда көзідерзинъ.
Хараағы тун пол парыбысхан,
Адалығ-оол узирға чадыбысхан,
Ай Арығ абахай анда кірген.
Ол хараазын узуп хонғаннар,
Ол тунін түнеп хонғаннар.
Атар танъ атып,
Аарығ күннинъ харағы сыххан,
Турып килгеннер.
Күн Төнъис, арығланып-сілігленіп,
Хан Тибет адазынанъ алтын столға одырып,
Ас-тамах чееннер.
Тоозып, тур парған Күн Төнъис.
Тимненіп-сүмненіп, сых чөрібискен.
Күмүс ханаттығ Көк пора адына алтанып,
Улуғ аалны аралап парчададыр,
Хадарған малға чуғанниығ,
Халых чонына паарсах Күн Төнъис.
Кибі чох кізее кип кизіртіп парчададыр,
Ады чох кізее ат мүндіредір,
Өкісті көрзе, өзі ачидыр,
Чабысты көрзе, чарны ачып, аяп чөредір.
Улуғ аалнынъ учуна сых парған,

Чиринъ пөзігі Ах сынға сых парыбысхан.
Чиринъ пөзігі арғалығ Ах сыннынъ аархы саринда
Ах чазаа, көк чазаа хадарған малы
Толдыра чайыл парған чөріпчедедір.
Сугда турған малны
Хырға сығар чөредір Күн Төнъис,
Хырдағы малын сугатха
Индір чөредір Күн Төнъис.
Күннинъ харағы күнөрткі тусха чит парғанда,
Чиринъ пөзігі арғалығ Ах сынға килерде,
Хаялығ, хорымнығ чирге сых килген.
Хаялығ хорымнығ чирде аттанъ түс килген,
Молат сапогын суурыбысхан,
Адазы-пирген тыннығ моладын
Аннанъ суурып алды,
Тоғыс чирде мархалығ,
Тоғыс чирде теектіг.
Тоғыс мархазын систібіскен,
Тоғыс теегін поэдыбысхан,
Чаза теебискен тыннығ молат
Пізіненъ хыбын толап,
Чалын орал турғанда.
Чалбах тастынъ үстүне сал салғанда,
Позы хыймырап, сығдырап,
Чоғар сегіргеткендег.
Аны көріп, сағын турчададыр Күн Төнъис:
«Хайди пүдіріп, хайди ит салим».
Алып кизі Күн Төнъис
Хатығ тасты сыға тудыбысса,
Хатығ тимір сысхарыл түс турадыр,
Нымалах тасты сыға тудыбысса,
Молат тимір сысхарыл түс турадыр.
Че, анда поэсы пүдірчеді парған,
Тыннығ молатты көріп алып.
Сах андағ нимені пүдір салған,
Сах андағ нимені ит салған,
Тоғыс мархалығ, тоғыс теектіг,
Чалбах тасха сал салза,
Сах ідөк хыймырап,
Сах ідөк сығырчалалдыр.
Адазы-пирген тыннығ моладын
Пүкти тудыбысхан.
Тоғыс мархазын мархалабызып,

Молат сапогка түзүрүбүз,
Онъ азагына кис тастабысхан.
Позы пүдүргөн тынныг молатты,
Пүкти тудыбызып,
Тогыс мархазын мархалабызып,
Ах хуус хуяхтынъ изебине суғыбысхан.
Көк пора адына алтаныбысхан,
Арғалыг Ах сынны аза түскен.
Көгін көгөп, ырын ырлап,
Улуғ аалға иип килче.
Улуғ аалны аралы көгөп килидір.
Күмүс ханады күнге сусталча
Көк пора аттынъ,
Көрерге уғаа сіліг полча.
Ханаттыг Көк пора ат,
Мондылып, чайбанънап, пастырып одырадыр.
Көк пора аттынъ үстүнде Күн Төнъис
Көгөп-ырлап одырадыр.
Алтын чечпее чидіп, аттанъ түзіп,
Көк пора адын сыйбап, сылабызып, чазап турадыр.
Ах ибине анда айлан кірген.
Ах хуус хуяғын, суурып, іле тастап тур,
Изебиндегі тынныг молатты суурып алған,
Пір сариндағы изебине суғыбысхан.
Ах хуус хуяхтынъ сағыл түскенін
Ай Арыг ічезі ананъ көр салған.
Алтын столға ас-тамах тимнеп чөрген пол тур,
Тудып чөрген нимезін
Чаза тудып чөредір,
Хаап чөрген нимезін
Чаза хаап чөредір.
Күн Төнъис алтын столға
Тамах чирге одырыбысхан.

2.

Ай Арыг ічезі сых чөрібіскен.
Ат көдірбес Күн Арыг хызынынъ ибине
Чорта-паза парған, кіріп килген:
— Ана, — тидір, — иркем-кинчем, Күн Ариим,
Аданъ синінъ Хан Тибет, — тидір, —
Тынныг моладың саға пирибізер бе,

Күн Төнъис брылына пирибіскен,
Хараамнанъ көрдим, — тидір, —
Ах хуус хуяғынынъ изебине суғыбысхан. —
Пістінъ холыбысха кірген полза, — тидір, —
Чирнінъ үстүнде, — тидір, —
Ханнанъ улуғ хан
Піс поларчыхпыс,
Че, амды Күн Төнъис полар
Ханнанъ улуғ хан.
Чирнінъ чабызы чирде,
Хара талай суғнынъ хыри чирде,
Хара Нинчи хыс,
Пілө харын, піс тумзух Хуу Иней, — тидір, —
Хара талайнынъ түбінде күлүкке үргеніп,
Алтон чылға чит пардылар,
Хайди килбеділер пу чирге?
Хан Тибеттинъ улуғ чурты
Пуруннанъ, хачаннанъ
Чир тадалбаан улуғ чурт,
Че пу чуртты талабызарға
Күлүкке олар үргенчедір,
Пу чуртты хайди талирға,
Хайди унадарға.
Че хачан полза килерлер пу чирге.
Хан Тибетті пір дее араға зіртіп полбадым;
Инеділ хыс мында хоптазып турлар,
Адады-оол анда хоптасчалар:
— Че, оолгым, Күн Төнъис,
Араға чир іспе, — тидір, —
Ай Арыг іченъе чир ізенме.
Хараағы тун пол парыбысхан.
Хан Тибетненъ Күн Төнъис узирға чадыбысхан,
Ай Арыг анда кір килген,
Хан Тибетненъ хости чадыбысхан,
Күн Төнъис күрлеп-хорлап узунчададыр
Халын уйгуда.
Хан Тибет адазы зуубох парир.
Ай Арыг тур килген.
Ах хуус хуяхты көре,
Азах устап пас парир,
Хан Тибет усхун чөрібіскен:
— Хайдар хараағы тунде чөрібістинъ? —
Күрлеп-көксеп салыбысхан

Ай Арыг абахайны.
Ай Арыг, пурул парып, чада пар түскен төзегине.
Паза хатап узуп парыбысханда,
Паза хатап харых тартханда Хан Тибет,
Ай Арыг турыбох чөрібіскен.
Күн Төнъис оғылынынъ
Хуягына пас килген.
Холын ізеебіне суғар сухпаста,
Хан Тибет усхун чөрібіскен,
Тура хонган, көксеп-күрлеп пас килир:
— Кізінінъ ізеебінде ниме сал салғазып?
Ах пайзанъ ибнінъ ортызында тудызып,
Чулызып тура парғаннар.
Күн Төнъис узубаан полтыр,
Кірбік аразынанъ көрчедедір:
Тудысхан, сөгіскен,
Төзектеріне чадыбысхан ирепчі.
Атар танъ атчададыр,
Арыг күнніңъ харагы сыхчададыр.
Күн Төнъис усхунып,
Киріліп-сөблп, тур килген.
Ай Арыг іезі турыбох килді,
Хан Тибет адазы турыбох килді.
Адазы Хан Тибет чоохтап одыр амды:
— Иркем-кинчем, Күн Төнъис,
Пу хатха чир ізенме,
Іченъ дее полза.
Пүүн хараа, — тидір, —
Ах хуус хуяғынъ ізеебінъненъ аларга
Ойлап алды, — тидір, —
Минінъ чооғым ис, — тидір, —
Ай Арыг іченъе чир ізенме.
Ай Арыг алтын столға
Ас-тамах турғызыбысхан,
Адалыг-оол, столға одырып,
Ас-тамах чп одырлар.
Адазы Хан Тибет чоохтанып одыр:
— Че, Күн Төнъис, оғылым,
Алтын чағалыг кибімні
Амды син кизібіс,
Хан орнына хан син полыбыс,
Хадарған малнынъ ээзі пол,
Халых чоннынъ пазы пол амды!

Күн Төнъис оғылы пір тапсабаан, пір чоохтанмаан,
Тоозып-тохарап, тур чөрібіскен;
Тоғыс мархалыг ах хуус хуяғын,
Иреп-толғап, кизібіскен,
Ай көрізі саадағын,
Алты сари тартып, хурчаныбысхан;
Ағар чааға кисченъ
Ай үлгүзі пөрігін кизіп,
Ах ибденъ сых чөрібіскен.
Кумус ханаттыг Көк пара адына алтанып,
Көгін көглеп, ырын ырлап,
Улуғ аалны аралап,
Аргал чонын аралы,
Көгли-сарни, парыбысхан,
Чирнінъ пөзігі арғалыг Ах сынны
Аза түс парыбысхан.
Хадарған малнынъ санын алып,
Көглеп чөредір.
Иртен парған Күн Төнъис,
Иир тус пол парғанда,
Улуғ аалны көре,
Ин түс килир Ах сыннанъ,
Көгін көглеп, ырын ырлап одырадыр.
Көрерге чахсы Көк пара ады
Көлбеңнеп пастырып одыр.
Көк пара аттынъ үстүнде Күн Төнъис
Көглеп килп одыр.
Алтын чечпее чилп,
Аттанъ түзіп, адын палғап,
Көк пара адынынъ чилинін сыйбап, сылап,
Хузуругына түзіре
Сыйбап, сылап турадыр.
Ах ибіне кірерге пас килгенде,
Ах пайзанъ ибнінъ істінде
Ыр табызы истіл тур.
«Ноо ниме көглеп, ноо ниме сарнап тур?» —
Аны тынънап килир Күн Төнъис.
Ізік азып, кір килзе,
Адазы Хан Тибет
Ах ибнінъ ортызында
Чирде одырыпчадыр.
Изірігі улуғ пол парыбысхан.
Алар-салары чох пол парыбысхан.

Көгін көглөп, ырын ырлап одырча.
Күн Төнъис оғылын көр салған:
— Иркем-кинчем, Күн Төнъис, — тидір, —
Хан Тибет сининъ аданъ.
Кичтенъ⁴ киреенче чуртады,
Арачон теен асты
Ахсына даа албаан полған.
Ир кирізі пол парғанда,
Амды ізібізіп, изір парған
Одырчадырбын, — тидір.
Күн Төнъис, аны көріп,
Алтын сірееге одырыбысхан.
Адазы Хан Тибеттинъ изірігі улуғ,
Аар сабылып, пеер сабылып одыр,
Ай Арығ ічезі алтын столға
Ас-тамах тимнебіскен:
— Иркем-кинчем, Күн Төнис,
Одыр азыран, — тидір.
Күн Төнъис алтын стол кистіне одырыбысхан,
Ас-тамах чіп одырадыр.
Адазы Хан Тибет, ырын ырлап,
Көгін көглөп, одырчададыр:
— Ай Арығнанъ кичтенъ киреенче чуртадым,
Кичтенъ киреенче чуртап, чир ізенмеем,
Иркем-кинчем, Күн Төнъис,
Ай Арығ іченъе син дее ізенме!
Арачон азынъ пар полза,
Пирібіссенъ, ам даа ізібізем, — тидір.
Ай Арығ абахай,
Ааллыг кізі тооза ізіп полбастар
Ала сараа урыбысхан толдыра,
Ікі хулахтанъ тудып,
Көдір килген Хан Тибетке.
Хан Тибет, ікі холданъ хаап,
Арачон асты көдірібіскен.
Ала сараалыг асты тооза ізібіскен:
Ах чарыхтапъ азыбысхан,
Аар сабылған, пеер сабылған,
Чуулып, ойдазыбысхан.
Узуп, харых табызы харлап, күрлепчедедір.
Ай Арығ ічезі Күн Төнъиске
Пір тозор араға столға турғызыбысхан.
Алтын чірчее урыбызып, арағаны

Күн Төнъис оғылына тут тур:
Иркем-кинчем, Күн Төнъис,
Пирерденъ мабізенъ, — тидір.
— Чох, — тидір, — іче кізі, Ай Арығ.
Іспеспін, арах ит, — тидір.
— Хан Тибет аданънынъ чоогына
Чир ізенме, — тидір ічезі. —
Іченъинъ холынанъ іспеен асты
Илні, чонны аралап чөрзенъ,
Илнінъ, чоннынъ аразында чөрзенъ,
Илнінъ, чоннынъ холынанъ ізерөксінъ,
Іченъинъ холынанъ албаан асты,
Арағал чонны аралап чөрзенъ,
Арағал чоннынъ холынанъ алып, ізерөксінъ.
— Мына позым іс пирим ниме зе, — тіп
Ай Арығ ічезі ізібіскен.
Ікінчизін урып, алтын чірчеліг асты
Күн Төнъис оғылына тут турадыр:
— Алыбыс, ізібіс, Күн Төнъис, — тіп тур.
Күн Төнъис: — Че піреені
Іс пирим зе іче кізе, — тіп,
Пір чірчені анда алып,
Күн Төнъис ізібіскен.
Ай Арығ ічезі
Пазох урып сыххан алтын чірчее,
— Мына мыны мин аларға, —
Ай Арығ ізібіскен.
Паза урыбызып: — Че мынзын алыбыс.
— Чох, — тидір, — паза іспеспін,
Пірни істім, полар, — тидір.
— Ээ, Күн Төнъис оғылым, — тидір. —
Чалғыс турун көйе чоғыл,
Чалғыс ир чурти чоғыл, — тидір. —
Ир төреен кізі тәйлеп ізедір асты,
Тәйлеп ізібіссенъ, хачан полза
Тәйинъ парох полар,
Мынзын ізібіссенъ,
Анынъ үлүзі полар.
Күн Төнъис сағынып одырза,
Ічезінінъ чооғы сын.
— Че ізібөгизим зе, — тидір.
Ікінчизін ізібөгіскен Күн Төнъис.
Ай Арығ ічезі, үзінчизін урып алып,

Узінчизін позы ізібіскен.
Күн Төнъиске, урып алып, узінчизін
Пирібөк турадыр:
— Әэ, іче кизи, түйлеп іс пирдім,
Полар амды, — тидір.
Ай Арығ ічезі чоохтап тур алнында:
— Иречі кизи чуртаза,
Тудызыбызары поладырох,
Оларны чарар узінчі кизізі кирегөк,
Уске читіре іс пирченъ ир кизи.
Хачан полза үс пас поларохсар,
Олған-узаанъар поларох, — тидір.
Узінчизін Күн Төнъис ізібөгискен.
Күстіг ас нимес пе,
Күн Төнъистінъ иди, тыысталып,
Изіре түс чөрібіскен,
Ай Арығ ічезиненъ
Улуғ чоохха түс чөрібіскеннер.
Арачон асты Ай Арығ ічезиненъ
Ам ізе тура пардылар.
Изіріп, іреен хабырға пол парыбыстылар.
Ай Арығ ічезі ах чірчеденъ ізіп одырадыр,
Күн Төнъис оғылына
Ала сараалығ турғыс пиріп
Одырадыр алнына.
Күн Төнъис ізіп де одырадыр амды.
Изірік ас нимес пе,
Күлүк тее полза — Күн Төнъис
Изір парыбысхан одырчададыр.
Арачон азы нимес пе,
Алып таа полза — Күн Төнъис
Алын парыбысхан чалыр амды.
Аар сабылып, пеер сабылып,
Көгін көглеп, ырын ырлап одыра парған.
Арағанынъ күстийн Ай Арығ ічезі
Амды пир турадыр.
Алып таа полза, Күн Төнъис
Ах чарыхтанъ азып одырыбысхан.
Алтын столнынъ кистиненъ
Чадап кәдіріліп, чадап турып чадыр.
Іскер пастым тіп, тәдір пазып турадыр.
Тәдір пастым тіп, іскер пазып чададыр.
Чатчанъ күп тәзегіне чадап читкен,

Аар сабылып, пеер сабылып.
Куп тәзектінъ үстүне,
Анда ойда кил түскен.
Харых табызы харлап, Күн Төнъис
Анда амды узуп салыбысхан.
Ай Арығ ічезі ах ибденъ сығара ойлаан,
Ат көдірбес Күн Арығ хызына
Анда кире ойлады:
— Че, иркем-кинчем, Күн Арығ,
Алыптарны анъдарглабыстым,
Күлүктерні чуулдырглабыстым,
Че, чөр, — тидір.
Күн Арығ хыс тоғыс мархалығ
Ах хуус хуяғын
Анда кизіп турадыр.
Ай көрізі садағын, алты сари тартып,
Хурчан турадыр.
Ыйғанып, сайғаныбысса,
Тирмеліг иб титірес турғандағ поладыр,
Хараачылығ иб халтырас турғандағ поладыр.
Ағар чаага кичченъ
Ай үлгүзі пөрігін кизібіскен,
Айғахтығ, тырғахтығ молат мелейін
Тудыныбысхан,
Анда сығып килгеннер инеліг-хыс.
Ат көдірбес Күн Арығ
Хыстынъ синіне чит парыбысхан.
Хан Тибет адазынынъ ибіне
Анда кіріп килділер.
Күн Төнъис абаазы чуул парған узупчадыр,
Хан Тибет адазы чуулыбох халған
Чирде узупчадыр.
Ай Арығ ічезі: — Мына, — тидір, —
Тыннығ молат ах хуус хуях ізеебінде.
Күн Арығ хыс, киліп,
Ізеебіне хол суғыбысхан,
Тыннығ молатты анда суурып алған, —
Тоғыс чирде мархалығ,
Тоғыс чирде теектіг.
Тоғыс мархазын систібіскен,
Тоғыс теегін позыдыбысхан.
Чаза теебіскен пізіненъ
Хыбын тоолап, чалын орал турадыр.

Онъ пилекке тудыбысхан, көдірібіскен.
— Күн Төнъісті ам өдірібізим,
Ам чатырыбызим, — тидір.
Көдір парған холын саппин, түзірібіскен:
— Э-э, іче кізі, — тидір, —
Ир кізінінъ сүмезі
Иліг сүме тіченънер.
Аданъмынанъ, Күн Төнъіс,
Сүмеленче полбазын,
Алып кізінінъ сүмезі
Алтон сүме тіченънер,
Алып кізі Күн Төнъіс
Сүмеленче полбазын.
Онънап-сынап көримдек.
Пас киліп хырина,
Молат мелейіненъ, айғахтығ, тырғахтығ,
Ікі полза хабырғазынанъ
Хази тудыбысхан Күн Төнъістінъ.
Ыйғап, чайхабысханда,
Ала харах оды чайыл турадыр Күн Төнъістінъ,
Ағыл сағыс сайбалып, тохтап турадыр.
Күн Төнъіс, пір мыхлап, тапсабаан.
— Че сынап чуул парған одыр, — тидір.
Өдірібізим, чатырыбызим, — тидір.
Тынның молатты пулғап тур, көдіріп,
Сабаға ит тур амды.
Күн Төнъіс сынап таа
Сүмеленчеткен полған одыр,
Кірбік аразынанъ көрчедедір.
Позы пүдірген, поэ иткен
Тынның молады уғаа чабал,
Хыбын тоолап, чалын орал турадыр.
«Ал-л-аай, чабалох пүдір салғам,
Ах ханым чайыбыспазын,
Арығ минінъ тынымны үзібіспезін».
Күн Арығ хыс Күн Төнъіс абаазын,
Сегір киліп сапхан.
Халын идін тобыра сапхан,
Хатығ сөбкке тегенде,
Тоғыс мархалығ тынның молат
Тоғыс пасха тоолап сых парған.
Күн Төнъіс тура сегірген:
— Изінъ иртче бе, — тидір, —

Арығның асча ба, — тидір, —
Ададанъ пірге сыххан,
Күн Арығ тунъмам,
Хайди пол чөргінъ?
— Хайди пол парам мия саға, — тіп
Күн Төнъіс абаазына тыныбысхан,
Хабыза-тудыза,
Ах ибденъ сых чөрібіскеннер.
Атар танъ атып, арығ күн сыххан.
Күн Төнъісненъ Күн Арығ,
Тудыза-хабыза,
Улуғ аалны аралы парыбысханнар.
Чиринъ пөзігі арғалығ Ах сынға,
Тудыза-хабыза, сырыпчададырлар.
Арғалығ сынның орты олиина читкеннер.
Күн Төнъістінъ инъіне кискен кибінінъ
Мончары ла⁵ чат халған:
Ирай үзе тарт салған Күн Арығ.
Арғалығ сынның үстүне-сыхханча,
Ах хуу станынның чағазы ла чат халған.
Ах хуу хуяғын
Кизерге манънанмин парыбысхан Күн Төнъіс
Инеденъ хуба чалаас чат халған.
Алдапчададыр, сурынчададыр:
— Ададанъ пірге сыхханым, Күн Арығ,
Ағылынъ ас парды ба,
Изінъ синінъ иртіпче бе?
Чонға чоох полабыс,
Илге илег полабыс.
Хайди даа алданза,
Хайди даа инелзе,
Күн Арығ чир айлана чоғыл,
Чир тохти чоғыл.
Молат полза тырғахтығ мелейіненъ
Ах идін азыра тартхлап чөредір
Күн Төнъіс абаазынынъ,
Иң идін изи тартхлап чөредір.
Алданып, сурынып полбаан Күн Төнъіс.
Хамах түзібіскен, харах чылайыбысхан;
Тағ чілі тазып, талай чілі көбіскен,
Сынап тудызыбысхан анда.
Улуғ тудыс, улуғ табыс анда полған.
Арғалығ сынның үстүнде

Азылбас ах тубан оралып турадыр,
Көдірлбес көк тубан чабырылып турадыр.
Хадарған малы Күн Төнһистинь
Оттань, сугдань асхан ол табысха,
Халых чоны ізер, чир
Астань, сурдань асхан.
Чирнинь үстү харан пырлап тур.
Тигирнинь паарында пулуттар
Хызар турлапчададыр.
Күн Төнһис абаазынынь халын идін
Тооза үзе тартхлап салған,
Хатыр сөбгі ле чат халған.
Хызыл идін тооза үзе тартхлап салған,
Хыйганах сөбгі ле чат халған.
Олар иди тудыс чөргенде,
Тигир төзі чирде, кичім улиинча
Хара пулут сыгара чачыраан.
Хайзы-хайзы чирде
Ханат табызы хаалап одыр,
Хурғун табызы көглеп одыр.
Күн Төнһис көріп чөрзе,
Хан тигирнинь паарынань,
Аран-чула аттынь төрт азағы сарбайып,
Арғалығ Ах сыннынь үстүне
Ыылап-соолап түс килір.
Арғалығ Ах сыннынь үстүнде
Аран-чула ат тура түскен.

3.

Күн Төнһис, тудыс чөріп, көр чөредір:
Азыр ханаттығ Ах сараатта
Наа өскен алып-кізі алтан салған,
Улуғ аалны харап көріп, ырлап турчадыр:
— Хан Тибет чистемні
Уғаа чахсы кізі тіченънер,
Чахсызын көрерге килдібін.
Хан Тибет чистемні
Уғаа пай чуртапча тіченънер,
Пайын көрерге мин килдім, — тидір.
Арғалығ сынны индіре,
Көглеп-сарнап, ин түскен.

Улуғ аалны аралы
Көглі, сарни, киліп одыр амды.
Ат палғачань алтын чечпее чидіп,
Адын палғап, Хан Тибеттинь ибіне
Анда кіріп қилген алып кізі:
— Изен ме, минді бе, Хан Тибет чисте!
Хан Тибет чистезине, пазып киліп,
Пис сәлаа хол тудызып,
«Изен, минді» тіс турадырлар:
Анань, айлан киліп, чоохтап тур:
— Хан Тибет чистее
Изен, минді тидім,
Ай Арығ чачама,
Мына саға мунзурух, — тидір.
Устунсархы сірееге
Одырыбысхан алып кізі.
Ай Арығ алтын столға
Ас-тамах тимнебіскен.
— Аалчы кізі, одыр, — тидір.
Алып кізі, алтын стол кистине одырып,
Ас-тамах чіп одыр амды.
Хан Тибет ахсын-тілін сурып одыр:
— Хайдағ чирде чирлігизинь,
Ноо сугда суглығзынъ?
Адань-іченъ кем полды?
Адынъ-соланъ ноо полды?
— Тастығ сыннынь алтындабын,
Табырах ағыпчатхан
Талай сугнынь хазындабын.
Алып хан адалығбын,
Ай Хучын ічелігбін,
Азыр ханаттығ Ах сарааттығ
Ай Ханат мин полчабын, — тидір.
Хан Тибет тура хонған.
Хатап изен тіп турадыр,
Хатап минді тіп турадыр,
Чурчым тіп турадыр амды,—
Мына пу одырған Ай Арығ—
Алып Ханнынь хызы,
Мин Хан Тибет чистенъ полам.
Алып кізі Ай Ханат чоохтап одыр амды:
— Я, — тидір, — Хан Тибет чистемні
Уғаа чахсы кізі тіченънер,

Чахсынны көрерге килдим, — тидір, —
Хан Тибет чистемни
Угаа пай кизи тиченьер,
Пайын көрерге килдибің, — тидір.
Арғалыг сыннын үстүнде
Күн Арыг чеенім
Пір айнаны өдірерге чит парған.
Хан Тибет чоохтап тур:
— Хайдаг айнаны, Күн Төнъис оғылымны
Күн Арыг өдірерге чөр, чатырарға чөр,
— Арағанъ ниме чоғыл ба,
Хан Тибет чисте кизи?
— Ырах ит, ол араганы, иркем Ай Ханат,
Кичтенъ киреенче,
Араға теен асты ахсыма албаам,
Пір ле хати изібіскем,
Көрдек, мининъ чуртым
Хайди сайбал тур.
Олар іди суулас турғанда,
Арғалыг сыннын үстүнде
Күн Төнъис, ачин тартып,
Хыйгы пас тура парған:
— Чадағай чахсы чарыханъ
Азаға чөрбін, — тидір. —
Чарых чахсы күнім халарға чөр, —
Инеліп, чобалыбысхан Күн Төнъис.
Ай Ханат аны ла искенде,
Алтын столнынъ кистиненъ тура сегірген:
— Хан Тибет чисте кизи, — тидір, —
Мин айлан килгенче,
Ай Арыг чачамны күннинъ
Тоғызар хати соғып одыр.
Ай үлгүзі пөрігін хаап,
Сыгара ойлаан ах ибденъ.
Азыр ханаттыг Ах сараадына алтаныбысхан.
Улуғ аалны аралап,
Арғалыг сынны көре килир.
Арғалыг сыннынъ үстүнде Күн Төнъис
Инег чабалны инелchedір,
Чобаг чабалны чобалчададыр.
Арғалыг сынға сых килир Ай Ханат амды,
Орты олыг тусха чидіп, көр килизе,
Күн Арыг хыс

Күн Төнъис абаазын көдірібіскен.
Ай Ханат Ах сараадына хамчы салыбысхан.
Аран-чуда Ах сараат үкүс салыбысхан,
Арғалыг сыннынъ үстүне
Сыгара ойлап парған,
Күн Арыг хыстынъ алнында турыбысхан.
Күн Төнъис абаазын көдір парыбысхан,
Ай Ханат Ах сарааттынъ үстүненъ
Күн Арыг хысты сапхан хабыргаа,
Күн Арыг хыс, алып кизи сапханда,
Күн Төнъис абаазын
Азыр холынанъ позыдыбысхан.
Ай Ханат ат үстүненъ
Күн Арыгнынъ үстүне сегірібіскен.
Ай Ханатнанъ Күн Арыг,
Ас пилденъ хабызып,
Анда тудызып, анда тартызыбысханнар.
Күн Төнъистинъ чіпче тыны халған чадыр,
Чібекче позы халған чадыр,
Ілді-сілді под парыбысхан,
Халың иди тозыл парыбысхан,
Хатыг ла сөбігі халған.
Хызыл иди тозыл парыбысхан,
Хыйганах сөбігі чадып халған.
Арғалыг сыннанъ иніп түс чөрібіскен.
Аар сабылып, пеер сабылып парчададыр.
Ах ибине чидіп,
Алтын халханы азып,
Алтын иркіни чадап ла азыра пасхан,
Алтын сіреге одырыбысхан Күн Төнъис,
Арыг күзі тозыл парған.
Ай Арыг ічезі алтын столға
Ас-тамагын тургыс турадыр.
— Одыр, — тидір, —
Иркем-киңем Күн Төнъис,
Ас-тамах чі, — тидір.
Күн Төнъис алтын столнынъ кистине одырыбысхан.
Ай Арыг ічезі чоохтап одыр:
— Хайди полғанда тудызыбысхазар, палаларым,
Нимее талазып, ниме пылазып тудыстар?
Хан Тибет, көксеп, күрлеп, салыбысхан:
— Сағбаны пастабысхазынъ,
Сабанны пулғабысхазынъ, — тидір, —

Пилбечик полып одырзынъ ма?
Күн Төнъис ас-тамах чип одыр
Алтын стол кистінде.
Тапсир анынъ табызы чох полган,
Чоохтир анынъ чооғы чох полган,
Тозып-тохарап,
Тур парган алтын стол кистиненъ.
Күп төзегине, парып, чадыбысхан.
Ол узаан Күн Төнъис
Пазағы күнге читіре узуды.
Турып килген, инеденъ хуба чалаас,
Ай Арыг ічезі инъіне кизерге
Кип тасты пирген.
Күн Төнъис анда кизібіскен.
Чаргах тон, ах хоос стан.
Алтын столнынъ кистіне одырып,
Ас-тамах чип одыр амды.
Ай Арыг ічезининъ
Чоохтабас ла чооғы чоғыл,
Сөлебес ле сөзі чох, сөлеп турадыр:
— Нимее талазыбысхазар,
Нимее тудызыбысхазар, палаларым?
Күн Төнъис оғылы
Пір табыс тапсабаан,
Пір чоох чоохтабаан.
Тозып-тохарап, тур чөрібіскен,
Күп төзегине парган,
Узубысхан пазох.
Ол күн узаан Күн Төнъис
Пазағы күнге читіре узаан,
Анда турып килген.
Алып кізі нимес пе,
Иргі бөніне кір парыбысхан.
Алтын столға ічезі
Ас-тамағын тимнебіскен,
Алтын стол кистінде
Ас-тамах чип одыр амды Күн Төнъис.
Адазы Хан Тибет чоохтап одыр:
— Арачон асты іспе тіп,
Хайди сөлеем, Күн Төнъис,
Ай Арыг іченъе ізенме тіп,
Хайди чоохтаам мин саға.
Мининъ чооғым испезинъ.

Арачонъ паза іспе, — тидір.
Ай Арыг іченъе паза соонда
Чир ізенме, — тидір.
Іди одырчатхан Күн Төнъис,
Ас-тамах чип.
Аргалыг сыннынъ үстүнде
Ай Ханат, ачин тартып,
Хыйгы салыбысхан:
— Адагъмынанъ, Күн Төнъис, чеен оол,
Арыг күзім хашпин парыр, — тидір, —
Адагъмынанъ Күн Арыг
Одірерге чөр мині,
— Табырах айланып килдек!
Күн Төнъис стол кистиненъ тура хонган,
Тоғыс мархалыг
Ах хуус хуяғын анда кизібіскен,
Ай көрзі саадағын,
Алты сари тартып, хурчаныбысхан,
Бійганып, чайханыбысса,
Тирмеліг ибі тігірес турадыр,
Хараачылыг ях ибі халбырас турадыр.
Агар чаага кисченъ
Ай үлгү пөрігін кизібізіп,
Ах ибденъ сығара ойлаан Күн Төнъис,
Күмүс ханаттыг
Көк пора адына алтаныбысхан,
Чир пөзігі аргалыг сынны көре айлан килір.
Аргалыг сынга чидіп килген.
Аргалыг сыннынъ үстүнде Күн Арыг
Ай Ханатты көдірібіскен,
Күн Төнъис аран-чула Көк пора адына
Сах аннанъ хамчы салган,
Аран-чула Көк пора ат
Аргалыг сыннынъ үстүне
Сығара үкүс салды.
Аргалыг сыннынъ үстүнде,
Күн Арыгнынъ алнында
Тура түскен Көк пора ат.
Ай Ханатты көдір парыбысхан чоғар Күн Арыг.
Күн Төнъис аран-чула аттынъ үстүненъ
Күн Арыгны чалбах төске сапхан.
Күн Арыг хыс хара чирге
Одыра кил түскен.